

Sanal Zorbalık Olaylarına Karışan ve Karışmayan Öğrencilerin Öz Saygı ve Dışadönüklük İlişkisinin İncelenmesi

Tuncay Ayas¹

Öz

Gençler, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeleri yakından takip etmekte ve bu teknolojik araçları en iyi şekilde kullana bilme becerilerine sahiplerdir. Bazen bu teknolojik araçları amaçlarından farklı şekilde birbirlerine zarar vermek amacıyla kullanmaya başlaması sonucunda okullarda zorbalığın farklı bir boyutu olarak sanal zorbalık olayları görülmeye başlamıştır. Sanal zorbalık, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kasıtlı ve bilinçli olarak diğer insanlara zarar vermesi amacıyla kullanılması olarak tanımlanabilir. Bu araştırmada sanal zorba, sanal mağdur, sanal zorba/mağdur ve nötr öğrencilerin öz saygı ve dışadönüklük ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma 2014-2015 eğitim öğretim yılında Sakarya'da farklı liselerde eğitim öğretime devam eden 519 öğrenci oluşturmaktadır. Öğrencilerin 274'ü (%52.8) erkek 245'i (%47.2) kızlardan oluşmaktadır. Sanal mağdurların öz saygıyla negatif orta düzeyde, sanal zorbalıkla pozitif düşük düzeyde, sanal zorba/ mağdur öğrencilerle negatif düşük düzeyde ve nötr öğrencilerle pozitif orta düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir. Sanal mağdurların dışadönüklükle negatif orta düzeyde, sanal zorbalıkla negatif düşük düzeyde, sanal zorba/ mağdur öğrencilerle negatif düşük düzeyde ve nötr öğrencilerle pozitif orta düzeyde bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler

Sanal zorba
Sanal mağdur
Sanal zorba / mağdur
Nötr
Öz saygı
Dışadönüklük

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi: 02.07.2015
Kabul Tarihi: 01.09.2016
Elektronik Yayın Tarihi: 27.09.2016

DOI: 10.15390/EB.2016.4928

Giriş

Teknoloji alanındaki gelişmeler hayatın her alanında değişiklikler meydana getirdiği gibi, eğitimle ilgili değişiklikleri de beraberinde getirmektedir. İnternet aracılığıyla öğrenciler her türlü bilgiye kısa bir zamanda ulaşma imkânına sahip olmuşlardır. Eğitim tarihinin hiçbir döneminde bu kadar kısa zaman da bu kadar bilgiye ulaşma imkanı olmamıştır. Bireylere bu imkanı sağlayan teknolojinin amacı dışında karşısındaki insanlara zarar vermek için kullanan öğrenciler, eğitim kurumlarında yeni bir saldırganlık olan sanal zorbalık olaylarının yaşanmasına sebep olmuşlardır (Ayas ve Horzum, 2012).

¹ Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Türkiye, tayas@sakarya.edu.tr

Alan yazın incelendiğinde sanal zorbalık ile ilgili farklı tanımlar yapıldığı görülmektedir. Willard (2005) sanal zorbalığı, mağdurlara zarar vermek için internet gibi dijital ortamlar veya materyallerin kullanılması olarak tanımlamıştır. Patchin ve Hinduja (2006) ise internetle mağdur durumundaki kişilere sürekli zarar vermeyi sanal zorbalık olarak nitelendirmiştir. Belsey (2007) sanal zorbalığı, kişilerin teknolojik araçları başkalarına zarar vermek için kullanması olarak ifade etmiştir. Sanal zorbalık, internet ya da diğer dijital teknolojilerin kullanılması ile kasıtlı ve tekrarlanan bir şekilde diğer bir kişiye zarar verme eylemi olarak adlandırılmaktadır (Agatston, Kowalski ve Limber, 2007; Strom ve Strom, 2005). Bu tanımlar incelendiğinde sanal zorbalığın, bilgi ve iletişim araçlarının başkalarına zarar vermek amacıyla kullanılması olarak ifade edilebilir.

Günümüzde teknoloji günlük hayatta her alanda ve herkes tarafından etkin olarak kullanılmaktadır. İçinde bulunduğumuz bu dönemde insanların en çok kullandığı teknolojik araçlar arasında internet ve akıllı cep telefonları gelmektedir. Öyle ki 2014 yılı verilerine göre dünya nüfusunun %42.3'ü, Amerika'nın %87'si, Avrupa'nın %70.5'i Asya'nın% 34.7'si, Afrika'nın %26.5'i internet kullanmaktadır (IWS, 2014). Türkiye genelinde 2014 yılında internete erişim oranı %60,2 ye ulaşmıştır. Bu oran 2013 yılında %49,1 dir (TUİK, 2014). Bu veriler değerlendirildiğinde her geçen gün bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanma oranı arttığı görülmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin amacı dışında kullanılması da sanal zorbalık olaylarının artmasına neden olabilir. Sanal zorbalık olayları kişilerde birçok farklı olumsuz yaşantılara sebep olmaktadır.

Sanal zorbalık olayları mağdura fiziksel bir zarar vermemesine rağmen yaşanan bu olaylar sonucunda mağdurlar psikolojik olarak olumsuz şekilde etkilenmektedir. Sanal zorbalıkla ilgili yapılan çalışmalarda sanal zorbalık olaylarına maruz kalan kişilerde, öfke ve üzüntü (Beran ve Li, 2005), hayal kırıklığı, psikolojik sorunlar ve düşük öz saygı (Cenat vd., 2014), okul devamsızlığı (Kirby, 2008), psiko sosyal sorunlar (Ybarra ve Mitchell, 2004), akademik başarısızlık (Nishina, Juvonen ve Witkow, 2005; Schwartz, Gorman, Nakamoto ve Toblin, 2005; Raskauskas, Rubiano, Offen ve Wayland, 2015), yalnızlık, depresyon ve anksiyete (Hawker ve Boulton, 2000) intihar (Gini ve Espelage, 2014) gibi ciddi sorunlar görülmektedir. Sanal zorbalık olayları bireylerde birçok farklı sorunlara neden olmaktadır. Dredge, Gleeson ve Garcia (2014) yaptıkları araştırmada sanal zorbalığa maruz kalanların %68'inin duygusal, sosyal ve davranışsal sorunlar yaşadığını belirtmişlerdir. Schneider, O'Donnell, Stueve ve Coulter (2012) yaptıkları çalışmada sanal zorbalığa maruz kalanların %34'ü depresif belirtiler gösterdiğini, %18'inin intiharı düşündüğünü, %24'ünün kendilerine zarar verdiğini, %9'unun intihar girişiminde bulunduğunu ve %3'ünün tıbbi tedavi gördüklerini tespit etmişlerdir. Wong, Chan ve Cheng (2014) sanal zorbalık olaylarının yaygınlığı sanal zorbalığa maruz kalan ergenlerin psikolojik sağlıklarını olumsuz şekilde etkilediklerini ve okula bağlılık düzeylerini azalttıklarını belirlemişlerdir. Sampasa-Kanyinga, Roumeliotis ve Xu (2014) yaptıkları çalışmada sanal zorbalığa maruz kalmanın intihar düşüncelerinin artmasında önemli bir etkisinin olduğunu belirtmişlerdir. Batmaz ve Ayas (2013) yaptıkları çalışmada sanal zorbalık düzeyi ile depresyon, öfke düşmanlık, psikotizm ve kişiler arası duyarlılık psikolojik belirtileri arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Ayas (2014) tarafından yapılan çalışmada sanal zorbalığa maruz kalma düzeyleri ile depresyon ve anksiyete arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Sanal zorbalığa maruz kalanların öz saygı düzeylerinin düştüğüne yönelik çalışmaların olduğu görülmektedir (Campfield, 2008; Cenat vd., 2014; Hoff ve Mitchell, 2009; Meadows vd., 2005; Patchin ve Hinduja, 2010; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Ybarra ve Mitchell, 2007). Geleneksel zorbalıkla ilgili Pişkin ve Ayas (2005) tarafından yapılan bir çalışmada "zorba", "mağdur", "zorba-mağdur" ve "nötr" öğrenciler arasında öz saygı düzeyi en düşük grubun "mağdurlar" olduğu tespit edilmiştir. mağdur öğrencilerin öz saygı düzeyleri, hem "nötr", hem de "zorba" öğrencilerden anlamı düzeyde daha düşük olduğu yapılan bu çalışmada belirlenmiştir. "Zorba-mağdur" öğrencilerin öz saygı düzeyi ise, "nötr" öğrencilerden düşük olmakla birlikte, diğer gruplarda yer alan öğrencilerden daha yüksek olduğu görülmüştür. Kandemir ve Özbay (2009) yürüttükleri araştırmada algılanan empatik atmosfer ile öz saygı arasındaki etkileşimin zorbalıkla ilişkisi olmadığı belirlenmiştir.

Yapılan yurt içi ve yurt dışı çalışmalar incelendiğinde sanal zorbalık ve kişilik özelliklerine yönelik çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Dışadönük kişilik özelliğine sahip bireylerin zorbalık olaylarına ilişkin çalışmalarda zorbalık olaylarına karışmayan öğrencilerin daha dışadönük oldukları görülmektedir (Connolly ve O'Moore, 2003). Pişkin ve Ayas (2005) lise öğrencileri ile yaptıkları bir çalışmada ise zorba öğrencilerin dışadönüklük düzeylerinin mağdur öğrencilerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Çelik, Atak ve Erguzen (2012) tarafından yapılan çalışmada sanal mağdur olmanın dışadönüklük ve yumuşak başlılık kişilik özelliklerine sahip olma ile pozitif ilişkili olduğu, Sanal zorbalık yapma açısından duygusal dengesizliğin temel yordayıcı olduğu belirlenmiştir. Eroğlu'nun (2014) yaptığı çalışmanın bulgularına dayanarak dışadönüklüğün sanal zorbalık için bir risk faktörü olduğunu ifade edebiliriz. Yapılan bazı çalışmalar incelendiğinde ise dışadönüklük düzeyi ile tüm zorbalık kategorileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin olmadığı (Corcoran, Connolly ve O'Moore, 2012; Özden ve İçellioğlu, 2014) görülmektedir.

Türkiye de sanal zorbalıkla ilgili olarak farklı değişkenlere yönelik çalışmaların olduğu görülmektedir. Peker, Eroğlu ve Ada (2011) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada ergenlerde sanal zorbalık arttıkça sanal mağdur olma durumunun da arttığı bulunmuştur. Ayrıca ergenlerin empatik eğilimleri arttığında sanal zorbalık ve mağdur olma durumlarında azalma olduğu ortaya çıkmıştır. Pamuk ve Bavlı (2013) tarafından yürütülen bir çalışmada ergenlerin sanal zorbalık düzeyleri öz-anayış ve öğrenim gördükleri sınıf düzeyine göre farklılık göstermezken, erkeklerin daha çok sanal zorbalık yaptıkları bulunmuştur. Başka bir çalışmada sanal zorbalık ile boyun eğici davranışlar arasında düşük düzeyde pozitif ilişki bulunmuştur (Çetin, Peker, Eroğlu ve Çitemel, 2012). Sanal zorbalıkla ilgili çalışmalarda sanal zorbalığın internete bağlanılan yer, internet kafeye gitme sıklığı, ergenin ailesinin bilgisayar becerilerine ilişkin algıları, interneti kullanma amaçları ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Akbulut ve Erişti, 2011; Akbulut, Şahin ve Erişti, 2010). Başka bir çalışmada ise sanal zorbalığın cinsiyet, annenin internet becerisine ilişkin algısı, bireyin internet kafeye gitme sıklığı, sosyal medyayı kullanım süresi, internet bağımlılığı riski, internette çevrim içi oyun oynamak ve ailenin aylık geliri ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Sanal mağduriyetin internet kafeye gitme sıklığı, ergenin annesinin internet becerisine ilişkin algısı, interneti en çok çevrimiçi oyun oynamak amacıyla kullanma ve internet bağımlılığı riski ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Eroğlu, Aktepe, Akbaba, Işık ve Özkorumak, 2015). Peker (2015) tarafından yapılan çalışmada da ailelerin internet kullanımını denetlemesi bireylerin sanal zorbalık yapmasını engellediğini, yetersiz denetimin ise sanal zorbalığı artırdığını ortaya koymuştur.

Sanal zorbalıkla ilgili çalışmalarda öz saygı ve dışadönük kişilik faktörü ile sanal zorbalık arasındaki ilişkiye yönelik az sayıda çalışma olması ve araştırmalar arasında farklılıkların olması dikkate alınarak böyle bir çalışmaya gerek duyulmuştur.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, tarama modeline yönelik planlanmış ve bu modele göre gerçekleştirilmiştir. Tarama modelinde; ilgilenilen olay, grup gibi birim ve duruma ait farklı değişkenler, betimlenmeye çalışılır. Bu modelde anlık durum saptamaları belirlenebilmektedir (Karasar, 2006). Bu model örneklemden elde edilen veriler ışığında evren değerlerine doğru kestirimlerde bulunma olanağı sunması bakımından avantajlıdır (Büyüköztürk, Çakmak-Kılıç, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2010). Araştırmada kesitsel tarama modeline sanal zorba, sanal mağdur olma sanal zorba/mağdur ve nötr olma durumları ile öz saygı ve dışadönüklük kişilik özelliği anlık olarak ölçülmüştür. Araştırmada lise öğrencilerinden alınan örneklemin evrene genelleme yapılması için anlık bir defada veri toplanıp analiz edilmesini temel aldığı için kesitsel tarama modeli kullanılmıştır.

Katılımcılar

Bu çalışma, 2014-2015 eğitim öğretim yılında Sakarya ili merkezinde yer alan farklı liselerde öğrenim gören 519 öğrenci ile yürütülmüştür. Çalışmanın yürütüldüğü okullar ve bu okuldaki öğrenciler yansız-random yöntemiyle belirlenmiştir. Öğrencilerin 274'ü (%52.8) erkek 245'i (%47.2) kızlardan oluşmaktadır. Bu öğrencilerin 232'si (%44.7) 9. Sınıfa, 169'u (%32.6) 10. Sınıfa ve 118'i (%22.7) 11. Sınıfa devam etmektedir. Verilerin toplandığı zaman diliminde 12. Sınıflar üniversiteye giriş sınavı nedeniyle okula az devam ettikleri için araştırmaya dahil edilmemişlerdir.

Ölçme Araçları

Yürütülen bu çalışmada öğrencilerin sanal zorba, sanal mağdur, sanal zorba/mağdur ve nötr olma durumlarını tespit etmek için Ayas (2011) tarafından geliştirilen "Sanal Zorba/Mağdur Anketi" kullanılmıştır. Anket sanal zorba ve sanal mağdurları belirlemek üzere iki farklı bölümden oluşmaktadır. Ankettin giriş kısmında sanal zorbalıkla ve sanal mağduriyetle ilgili bilgi verilmektedir. Bu bilgilerden sonra anketin sanal mağdur bölümünde "Sanal zorbalığa maruz kaldınız mı?", "Size sanal zorbalık yapan kişinin cinsiyeti neydi?", "Hangi teknolojik araçla sanal zorbalığa maruz kaldınız?", "Size sanal zorbalık yapan kişiyi tanıyor muydunuz?", "Sanal zorbalığa nerede maruz kaldınız?", "Sanal zorbalık nasıl sona erdi?", "Bu olaylara maruz kaldığınızda neler hissettiniz?" ve "Sanal zorbalığa maruz kaldığınızı kime söylediniz?" şeklinde farklı türde sorular yer almaktadır. Sanal zorbalıkla ilgili bölümünde ise "Sanal zorbalığı herhangi bir kişiye yaptınız mı?", "Sanal zorbalık yaptığınız kişinin cinsiyeti neydi?", "Sanal zorbalığı hangi teknolojik aracı kullanarak yaptınız?" ve "Bu olayları yaptıktan sonra neler hissettiniz?" gibi farklı türden soruları yer almıştır. Bu sorularla birlikte "Sanal zorbalık olaylarına maruz kalan birine şahit oldunuz mu?" şeklinde sanal zorbalık ile ilgili düşüncelere yönelik sorularda ankette yer almaktadır.

Öz Saygı Envanteri

Araştırmada öğrencilerin öz saygı düzeylerini belirlemek amacıyla "Cooper Smith Öz saygı Envanteri" kullanılmıştır. Envanterde 58 madde bulunmaktadır. Envanterden öz saygıya ilişkin toplam puan ve alt boyutlara yönelik puanlar elde edilebilmektedir. Bu alt boyutlar "genel öz saygı (26 madde)", "sosyal öz saygı (8 madde)", "okul-akademik öz saygı (8 madde)", "aile ve eve ilişkin öz saygı (8 madde)" ve "yalan maddeler (8 madde)"dir. Envanterden toplam puan elde edilirken, "yalan maddeler" puanlamaya dahil edilmemektedir. Ayrıca envanterde beş ve daha fazla yalan maddesine "evet" cevabı veren bireylerin cevaplamaları değerlendirmeye alınmaz. Envanterdeki yalan maddeler bireyin öz saygıyı düzeyini ölçmez; bu maddeler bireylerin ne derece savunucu bir tutum içinde olduklarını tespit etmeye yöneliktir (Pişkin, 1997).

Envanter, evet-hayır şeklinde bir yanıtlama formatından oluşmaktadır. Envanterde istenilen cevapları vermiş olan bireye iki puan verilmekte, yanlış cevaplara ise puan verilmemektedir. Örneğin, "sınıfın huzurunda konuşma yapmak bana oldukça güç gelir" maddesine "hayır" cevabı veren bir kişi iki puan alırken "evet" diyen bireye puan verilmemektedir. Bu envanterden alınaabilecek en yüksek öz saygı puanı 100 dür. Alınan puanın yüksekliği öz saygının yüksek olduğunu göstermektedir (Pişkin, 1997).

Envanterin geçerlilik ve güvenilirliğine ilişkin yurtdışında yapılmış olan çalışmaları Pişkin(1996) şöyle özetlemiştir: Coopersmith (1959) aracın test-tekrar-test güvenilirlik katsayısını 0.88, 3 yıl arayla yaptığı çalışmada ise 0.70 olarak bulmuştur. Yine Coopersmith (1967) envanterin Kuder-Richardson güvenilirlik katsayısını bayanlar için 0.91 ve erkekler için 0.80 olarak bulduğunu ifade etmiştir. Kimball (1973) aracın iç-tutarlık katsayısını belirlemek için Kuder-Richardson-20 formülünü kullandığı çalışmasında, 4.sınıfa devam eden öğrenciler için güvenilirliği 0.92, yedinci sınıfa devam eden öğrencileri için ise 0.89 olarak belirlemiştir. Johnson ve diğerleri (1983) yaptıkları başka bir çalışmada, alfa iç tutarlık katsayısı 0.86 olarak tespit edilmiştir. Bu bulgular Coopersmith Öz saygı Envanteri'nin geçerli ve güvenilir bir araç olduğunu ortaya koymaktadır.

Pişkin (1996) aracın güvenilirliğini hem testi yarıya bölme hem de KR-20 yöntemlerini kullanarak incelemiştir. KR-20 yöntemini kullanarak yaptığı hesaplama sonucunda envanterin güvenilirliğini 0.81 olarak bulmuştur. Alt boyutların güvenilirliklerinin ise 0.45 ile 0.78 arasında farklılaştığı tespit edilmiştir. Testi yarıya bölme yönteminde maddeler hem ilk yarı-ikinci yarı hem de tekil-çoğul maddeler olarak iki gruba ayrılmıştır. İlk yarı-ikinci yarı yöntemiyle yapılan çalışma sonucunda envanterin tamamının güvenilirliği, 0.82 olarak hesaplanırken kısa forma ilişkin güvenilirlik ise 0.76 olarak bulunmuştur. Alt ölçeklerin güvenilirliklerinin ise 0.45 ile 0.77 arasında farklılaştığı görülmüştür. Envanter Tekil-çoğul maddeler olarak ayrıldığında ise, envanterin tamamı için güvenilirlik 0.86, kısa forma için ise 0.81 olarak hesaplanmıştır. Alt boyutların güvenilirliklerinin ise 0.45 ile 0.80 arasında farklılaştığı yapılan çalışmalar sonucunda ortaya konmuştur.

Başkara (2002) yapmış olduğu çalışmada da KR-20 yöntemini kullanarak yaptığı hesaplamada envanterin güvenilirliğini 0.82 olarak bulmuştur. Testi yarıya bölme yöntemiyle yaptığı çalışmada 0.80 olarak ve iki hafta arayla yaptığı test tekrar test yönteminde ise güvenilirliği 0.77 olarak bulmuştur.

Eysenck Kişilik Envanteri-Dışadönüklük Alt Ölçeği

Çalışma grubunda yer alan öğrencilerin dışadönüklük düzeylerini belirlemek için Eysenck ve Eysenck tarafından 1964'de geliştirilen "Eysenck Kişilik Envanteri'nin Dışadönüklük Alt Ölçeği" kullanılmıştır. Bu envanter, patolojik semptomları belirlemek için değil, daha çok normal davranışları belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Envanterde Dışadönüklük, Psikotizm, Nörotizm ve Yalan olmak üzere dört alt boyuta ait 90'ı asıl, 11'i yedek olmak üzere toplamda 101 madde bulunmaktadır. Dışadönüklük alt boyutuna ait 21 madde bulunmaktadır. Bu maddelerin dili basit ve anlaşılır olup hem bireysel olarak hem de grup halinde bireylere uygulanabilmektedir. Ölçeğe evet-hayır şeklinde cevaplar verilmekte, ölçekten alınan puanların yüksek olması dışadönüklüğü gösterirken puanların düşüklüğü ise içedönüklüğü göstermektedir. Dewaele ve Furnham aracın geçerliliğinin ve güvenilirliğinin oldukça yüksek olduğunu ifade etmişlerdir (Pişkin, 2004).

Bu çalışmada kullanılan EKE'nin dışadönüklük boyutu Topçu (1982) tarafından Türkçe 'ye uyarlanmış ve yapılan çalışma sonucunda güvenilirlik katsayısının 0.90 olduğu belirlenmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada kullanılan ölçekler Sakarya ilinde bulunan çeşitli liselerin 9. 10. Ve 11. Sınıf öğrencilerine bir ders saatinde uygulanmıştır. Araştırmada verilerin analizi için öz saygı ve dışa dönüklük kişilik faktörlerini bağımlı değişken, sanal mağdur, sanal zorba, sanal zorba/mağdur ve nötr olma yordayıcı değişken olarak alındığı regresyon analizi yapılmıştır. Veriler SPSS 20.0 programıyla çözümlenmiş ve anlamlılık düzeyi. 05 kabul edilmiştir.

Bulgular

Araştırmada öz saygı ve Dışadönüklüğü yordayan değişkenler sırasıyla incelenmiştir. Yapılan analiz sonuçları sırasıyla verilmiştir.

Tablo 1. Sanal Zorba, Sanal Mağdur Sanal Zorba/Mağdur ve Nötr Değişkenleri İle Öz Saygı Dışadönüklük Arasındaki İlişki

	Zorba	Mağdur	Zorba/Mağdur	Nötr
Özsaygı	-.122**	-.254**	-.174**	-.226**
Dışa dönük	.042	-.041	-.025	.018
Zorba	-	.270**	.770**	.484**
Mağdur		-	.420**	.783**
Zorba/Mağdur			-	.357**
Nötr				-

Tablo 1 incelendiğinde, Özsaygı ile sanal zorbalık, sanal mağdur, sanal zorba/mağdur ve nötr değişkenleri arasındaki korelasyonun negatif yönlü düşük düzeyde anlamlı olduğu görülmektedir. Sanal zorba ile sanal mağdur değişkeni arasında pozitif düşük düzeyde nötr değişkeni ile pozitif orta düzeyde, zorba/mağdur değişkeni ile pozitif yüksek düzeyde bir ilişki olduğu tablo incelendiğinde görülmektedir. Sanal mağdur ile sanal zorba/mağdur değişkeni arasında pozitif orta düzeyde, nötr değişkeni ile pozitif ve yüksek düzeyde bir ilişki olduğu bulunmuştur. Zorba/mağdur ile nötr değişkeni arasında pozitif ve orta düzeyde bir ilişki olduğu tabloda görülmektedir. Dışa dönüklükle sanal zorba, sanal mağdur, sanal zorba/mağdur ve nötr değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki görülmemektedir.

Tablo 2. Öz Saygının Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

	B	S.H.	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	34.57	2.44		14.17	,00		
Sanal Mağdur	-3.48	2.53	-.18	-1.38	.17	-.48	-.06
Sanal Zorba	4.96	2.90	.12	1.17	.09	.03	.08
Sanal Zorba/Mağdur	2.86	2.73	.09	1.05	.29	-.03	.05
Nötür	5.95	2.46	.36	2.42	,02	.44	.11

R= .496

R2= .246

F(4-514)= 41.93

p= .00

Tablo 2 de öz saygı değişkeni ile sanal zorba, sanal mağdur, sanal zorba/mağdur ve nötr değişkeni yordayacak değişkenler arasındaki ikili ve kısmi korelasyon sonuçları incelenmiştir. Öz saygı ile sanal mağdur arasında orta düzeyde negatif ilişki ($r = .48$) olduğu diğer değişkenler kontrol edildiğinde ise bu iki değişken arasındaki kısmi korelasyon düzeyinin yine negatif ve düşük ($r = .06$) olduğu tabloda görülmektedir. Öz saygı ile sanal zorbalık arasında düşük ve pozitif bir ikili ilişki ($r = .03$) olduğu diğer değişkenler kontrol edildiğinde iki değişken arasındaki kısmi korelasyonun yine düşük ve pozitif ($r = .08$) olduğu belirlenmiştir. Öz saygı ile Sanal zorba/mağdur arasında negatif ve düşük bir ilişki ($r = .03$) olduğu diğer değişkenler kontrol edildiğinde de iki değişken arasındaki kısmi korelasyonun da pozitif ve düşük ($r = .05$) olduğu tablo incelendiğinde görülmektedir. Öz saygı ile nötr arasında ki ilişkinin pozitif ve orta düzeyde ($r = .44$) olduğu diğer değişkenler kontrol edildiğinde ise kısmi korelasyonun pozitif ve düşük düzeyde olduğu ($r = .11$) görülmektedir.

Sanal zorba, sanal mağdur, sanal zorba/mağdur ve nötr değişkenleri birlikte incelendiğinde öz saygı ile pozitif, orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki ortaya çıkarmaktadır ($R = .50$, $p < .01$). Sanal zorba, sanal mağdur, sanal zorba/mağdur ve nötr değişkenleri birlikte ele alındığında öz saygı toplam varyansının %25'ini açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre yordayıcı değişkenlerin Öz saygı üzerindeki göreceli önem sırası; nötr, sanal zorba, sanal mağdur ve sanal zorba/mağdur dır.

Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde nötr olma değişkeninin öz saygı değişkeni üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu görülmektedir.

Regresyon analizi sonuçlarına göre dışa dönüklük ve Sanal zorba, sanal mağdur, sanal zorba/mağdur ve nötr değişkenlerine yönelik regresyon eşitliği;

$\text{ÖZ SAYGI} = +34.57 - 3.47 \text{ SANAL MAĞDUR} + 4.96 \text{ SANAL ZORBA} + 2.86 \text{ SANAL ZORBA /MAĞDUR} + 5.95 \text{ NÖTR}$ olarak bulunmuştur.

Araştırmada ikinci olarak Dışadönüklüğü yordayan değişkenler incelenmiştir. Yapılan regresyon analizi sonuçları tablo3'de sunulmuştur.

Tablo 3. Dışadönüklüğün Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçlar

	B	S.H.	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	14.14	1.15		12.30	.00		
Sanal Mağdur	-2.54	1.19	-.31	-2.22	.03	-.32	-.09
Sanal Zorba	-.97	1.37	-.05	-.71	.48	-.03	-.03
Sanal Zorba/Mağdur	-.82	1.29	-.58	-.64	.52	-.03	-.28
Nötür	.21	1.16	.03	.18	.86	.30	.01

R= .33

R2= .11

F(4-514)= 15.98

p= .00

Tablo 3’de yer alan analiz sonuçlarında öncelikle dışadönük değişkeni ile sanal zorba, sanal mağdur, sanal zorba/mağdur ve nötr değişkeni yordayacak değişkenler arasındaki ikili ve kısmi korelasyon sonuçları incelenmiştir. Dışadönüklük ile sanal mağdur arasında negatif ve orta düzeyde ($r= .32$) bir ilişkinin olduğu diğer değişkenler kontrol edildiğinde iki değişken arasındaki kısmi korelasyonun negatif ve düşük ($r= .09$) olduğu tablo incelendiğinde görülmektedir. Dışa dönüklük ile sanal zorbalık arasında negatif ve düşük düzeyde ($r= .03$) bir ilişki olduğu diğer değişkenler kontrol edildiğinde iki değişken arasındaki kısmi korelasyonun negatif ve düşük düzeyde ($r= .03$) olduğu görülmektedir. Dışadönüklük ile Sanal zorba/mağdur arasında negatif ve düşük düzeyde ($r= .03$) bir ilişki olduğu diğer değişkenler kontrol edildiğinde iki değişken arasındaki kısmi korelasyonun da yine negatif ve düşük düzeyde ($r= .02$) olduğu görülmektedir. Dışadönüklük ile Nötr arasında pozitif ve orta düzeyde ($r= .30$) bir ilişki olduğu diğer değişkenler kontrol edildiğinde iki değişken arasındaki kısmi korelasyonun yine pozitif ve düşük ($r= .08$) olduğu görülmektedir.

Sanal zorba, sanal mağdur, sanal zorba/mağdur ve nötr değişkenleri birlikte incelendiğinde Dışadönüklük ile pozitif, orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($R= .33$, $p< .01$). Sanal zorba, sanal mağdur, sanal zorba/mağdur ve nötr değişkenleri birlikte incelendiğinde dışadönüklük toplam varyansın %11’ini açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre yordayıcı değişkenlerin dışadönüklük üzerindeki göreceli önem sırası; sanal mağdur, sanal zorba/mağdur, sanal zorba ve nötr dür.

Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise sanal mağdur değişkeninin dışa dönüklük değişkeni üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu görülmektedir.

Regresyon analizi sonuçlarına göre dışadönüklük ve Sanal zorba, sanal mağdur, sanal zorba/mağdur ve nötr değişkenlerine yönelik regresyon eşitliği;

DIŞADÖNÜKLÜK= +14.14 -2.53 SANAL MAĞDUR -.96 SANAL ZORBA -.82 SANAL ZORBA /MAĞDUR +.21 NÖTÜR olarak bulunmuştur.

Tartışma

Sanal zorbalıkla ilgili Türkiye'deki çalışmalar 2000 li yılların başlarında yapılmaya başlamasına rağmen bu alandaki çalışmalar okullarda yaşanan bu tür sorunların hiç de küçümsenmeyecek boyutlarda olduğunu ortaya koymuştur. Teknolojik gelişmelerin hızlı bir şekilde gelişmeye devam etmesi ve bu teknolojik gelişmeleri yakından takip edip ve üst düzeyde kullanan gençlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini karşısındaki kişilere zarar vermek amacıyla kullanmaya başlamasıyla birlikte okullarda sanal zorbalık olayları görülmeye başlanmıştır. Okullarda yaşanan bu tür olaylar öğrencileri psikolojik, sosyal ve akademik olarak olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Yürütülen bu çalışmada araştırma grubundaki sanal zorba, sanal mağdur, sanal zorba-mağdur ve nötr öğrencilerin öz saygı, içedönüklük-dışadönüklük arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonucunda nötr (hiçbir şekilde sanal zorbalık olaylarına karışmamış) olmanın öz saygının anlamlı yordayıcısı olduğu, sanal zorba, sanal mağdur ve sanal zorba/mağdur olmanın öz saygının anlamlı yordayıcıları olmadığı görülmektedir. Öz saygı düzeyi ile nötr olma arasında pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bu durum sanal zorba ya da mağdur olmayan kişilerin öz saygılarının yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Sanal zorba, sanal mağdur, sanal zorba/mağdur ve nötr öğrencilerin öz saygı puanlarına ilişkin bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, literatürdeki (Campfield, 2008; Cenat vd., 2014; Hoff ve Mitchell, 2009; Kowalski ve Limber, 2007; Meadows vd., 2005; Patchin ve Hinduja, 2010; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Ybarra ve Mitchell, 2007) bulgularla tutarlılık göstermektedir. Pişkin ve Ayas (2005) tarafından yapılan geleneksel zorbalıkla ilgili çalışmanın bulguları da bu çalışmanın bulgularıyla tutarlılık göstermektedir.

Yaşanan sanal zorbalık olayları bu olaylara maruz kalan mağdurlarda herhangi bir fiziksel zarara neden olmamasına rağmen mağdur olan öğrenciler psikolojik olarak olumsuz şekilde etkilenmektedir. Alan yazında sanal zorbalığa maruz kalanlarda öfke ve üzüntü (Beran ve Li, 2005), hayal kırıklığı, psikolojik sorunlar ve düşük öz saygı (Cenat vd., 2014), okul devamsızlığı (Kirby, 2008), psiko sosyal sorunlar (Ybarra ve Mitchell, 2004), akademik başarısızlık (Nishina vd., 2005; Schwartz vd., 2005; Raskauskas vd., 2015), yalnızlık, depresyon ve anksiyete (Hawker ve Boulton, 2000) intihar (Gini ve Espelage, 2014) gibi ciddi sorunlar görülmektedir. Mağdurlarda görülen sorunlardan bir tanesi de düşük öz saygıya sahip olmalarıdır. Bu durum bu çalışmada da ortaya konulmuştur.

Genel itibarıyla değerlendirildiğinde öz saygı düzeyi yüksek olan öğrencilerin sorumluluk sahibi ve diğer kişilerle olumlu ilişkiler kurmayı başarabildikleri, yeni düşüncelere açık ve girişken bir kişilik özelliğine sahip oldukları dikkate alındığında arkadaşlarıyla çok fazla sorun yaşamayabilirler. Arkadaşlarıyla herhangi bir sorun yaşamayan kişiler o kişilere karşı olumsuz davranışlarda göstermeyebilirler. Öz saygıları yüksek olan nötr öğrencilerin bu tür olaylara karışmamış olmasının nedeni bundan dolayı olabilir. Sanal zorbalık olaylarına maruz kalan öğrenciler yaşamış oldukları bu olayların kendilerinde oluşturmuş olduğu çaresizlik, ezilmişlik duygularıyla birlikte yaşamış oldukları bu olumsuzluklara etkili bir çözüm yolu bulamamış olmaları bu kişilerin öz saygı düzeylerinin düşmelerine neden olmuş olabilir.

Özsaygı düzeyi yüksek olan bireylerin kendilerini değerli ve önemli saydıkları dikkatken alındığında yaşanan olumsuz olaylar bireylerin kendilerine ilişkin bakış açılarını olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Nötr olan yani herhangi bir şekilde sanal zorbalık olaylarına karışmayan öğrenciler kendilerini daha değerli gördükleri ve olumsuz şekilde etkilenmedikleri dikkate alındığında öğrencilerin bu tür olaylara karışmaması gerektiğini ortaya koymaktadır. Sanal zorbalık olaylarına karışan ister sanal zorba ister sanal zorba/ mağdur ve Sanal mağdur öğrencilerin öz saygı düzeylerinin düşmesine deneni olduğu görülmektedir. Ayrıca sanal zorbalığa maruz kalan öğrencilerin daha içedönük oldukları dikkate alındığında öğrencilerin bu tür olaylara karışmaması için öğrencilerin, ailelerin ve öğretmenlerin bu tür olaylara yönelik farkındalıklarının artırılması gerekmektedir.

Araştırmanın diğer bir bulgusu, sanal zorba, sanal mağdur, sanal zorba/mağdur ve nötr öğrencilerin dışadönüklük durumu değerlendirildiğinde sanal mağdurluğun dışadönüklüğün anlamlı yordayıcısı olduğu görülmektedir. Araştırmada sanal zorba, sanal mağdur ve sanal zorba/ mağdur öğrencilerin dışa dönüklükle negatif bir ilişkisinin olduğu nötr öğrencilerle pozitif bir ilişkisinin olduğu görülmektedir. Nötr öğrenciler diğer öğrencilere göre daha dışadönük oldukları araştırmada görülmektedir. Bu bulgu (Connolly ve O'Moore, 2003; Pişkin ve Ayas, 2005) bulgularıyla tutarlılık göstermektedir. Ayrıca bu çalışma (Corcoran vd., 2012) bulgularıyla farklılık göstermektedir. Araştırmaların farklı kültürlerde yapılmış olması bu tür farklılığın olmasında etkili olmuş olabilir. Alan yazın incelendiğinde kişilik özellikleriyle sanal zorbalık arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların sınırlı olması ve bu çalışmalar arasında farklı sonuçların olması kişilik özellikleri ve sanal zorbalıkla ilgili olarak ortak bir anlayışa sahip olmayı zorlaştırmaktadır. Bu nedenle bu tür çalışmaların artmasıyla birlikte ortak bir görüş ortaya konabilir.

Dışadönük bireyler daha enerjik, aktif, sosyal, girişken ve pozitif duygulara sahip oldukları söylenebilir. İçedönük bireyler ise genellikle çekingen, içekapanık, daha az aktif ve daha az pozitif duygular gösterme eğiliminde (Glass, Prichard, Lafortune ve Schwab, 2013) olan bireyler olarak değerlendirildiğine nötr olan öğrencilerin dışadönük bireyler olması nedeniyle sosyal ilişkilerinin iyi olması bu öğrencilerin arkadaşları ile herhangi bir şekilde sorun yaşamamasına neden olabilir. Arkadaşlarıyla ilgili sorun yaşamamasına bağlı olarak da sanal zorbalık olaylarına maruz kalmamasında bu durum etkili olmuş olabilir. Arkadaşlarıyla iyi ilişkiler kurabilmesi bu kişilerin sosyal faaliyetlere yönelmesine bu durumda bu kişilerin sanal ortamdan daha fazla uzak kalmasına etki edebilmektedir. Servidio'ın (2014) üniversite öğrencilerinin internet bağımlılık düzeyinin kişilik özelliklerine etkisine yönelik yaptıkları çalışmada dışadönük bireylerin sanal ortamda daha az zaman harcadıklarını ortaya koymaktadır. Sanal ortamlarda uzun zaman geçiren bireylerin hem sosyal ilişkileri bu durumda olumsuz şekilde etkilenebilecek hem de sanal zorbalık olaylarına karışmasına neden olabilecektir. İçedönük olan bireylerin sosyal ilişkilerinin istenilen düzeyde olmaması ve arkadaşlarıyla kolaylıkla iletişim kuramaması bu öğrencilerin ilişkilerinde sorunlar yaşamamasına neden olabilir. Yaşamış oldukları bu sorunları sanal ortamda telafi etmeye çalışması sonucunda sanal ortamda sanal zorbalık olaylarına maruz kalmasında etkili olmuş olabilir. Ekşi (2012) tarafından yapılan çalışmada internet nedeniyle sosyal ilişkileri bozulan bireylerin sanal ortamda da ilişkilerinin bozulduğunu ifade etmiştir.

Sanal zorbalık olaylarına herhangi bir şekilde karışan kişiler bu tür olaylara karışmayanlara göre öz saygı düzeylerinin düşük olması ve daha içe dönük olmaları göz önüne alındığında öğrencilerin bu tür olaylara karışmamalarına yönelik bilinçlendirilmeleri gerekmektedir. Bu bilinçlendirme çalışmalarının ailelerle ve okulla birlikte yürütülmesi gerekmektedir. Ancak ailelerin genellikle teknolojik araçlar konusunda gerekli bilgi düzeyine sahip olmamalarından dolayı bu tür çalışmaların öğrencilere ve ailelere ayrı ayrı bilişim öğretmenleri tarafından yürütülmesi yararlı olacaktır

Araştırma grubunun bir ilden seçilmiş olması nedeniyle elde edilen verilerin genellenebilirliğini düşürmesi açısından negatif bir etkiye sahip olmasına rağmen elde edilen verilerin literatürle uyumlu olması da araştırmanın pozitif özelliği olarak değerlendirilebilir. Gelecekte farklı illerdeki okullarla yürütülecek çalışmalardan elde edilecek verilerin genellenebilirliği artıracak olması açısından önemli olacaktır. Ayrıca yapılacak çalışmalarda bireylerin içedönük ve öz saygı düzeylerinin düşük olması mı sanal mağdur olmasına neden oluyor yoksa bireyler sanal zorbalığa maruz kaldıktan sonramı içe dönük oluyor ve öz saygıları düşüyor bu konunun araştırılmasını araştırmacılara öneriyorum.

Kaynakça

- Agatston, P. W., Kowalski, R. ve Limber, S. (2007). Students' perspectives on cyber bullying. *Journal of Adolescent Health, 41*(6), 59-60.
- Ayas, T. (2011, 3-5 Ekim). *Lise öğrencilerinin sanal zorba ve mağdur olma yaygınlığı*. XI. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi'nde sunulmuş sözlü bildiri. İzmir.
- Ayas, T. (2014). Prediction Cyber bullying with respect to depression, anxiety and gender variables. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying, 1*(1), 1-4.
- Ayas, T. ve Horzum, M. B. (2012). İlköğretim öğrencilerinin sanal zorba ve mağdur olma durumu. *İlköğretim Online, 11*(2), 369-380
- Akbulut, Y. ve Erişti, B. (2011). Cyberbullying and victimisation among Turkish university students. *Australasian Journal of Educational Technology, 27*(7), 1155-1170.
- Akbulut, Y., Sahin, Y. L. ve Erişti, B. (2010). Cyberbullying victimization among Turkish online social utility members. *Educational Technology & Society, 13*(4), 192-201.
- Beran, T. ve Li, Q. (2005). Cyber-harassment: A study of a new method for an old behavior. *Journal of Educational Computing Research, 32*, 265-277.
- Başkara, S. V. (2002). *Özsaygının bazı değişkenler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Batmaz, M. ve Ayas, T. (2013). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerin psikolojik belirtilere göre sanal zorbalık düzeylerinin yordanması. *Sakarya University Journal of Education, 3*(1), 43-53.
- Belsey, B. (2007). Cyberbullying: A real and growing threat. *ATA Magazine, 88*(1), 14-21.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak-Kılıç, E., Akgün, E. Ö., Karadeniz Ş. ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Campfield, D. C. (2008). *Cyber bullying and victimization: Psychosocial characteristics of bullies, victims, and bully/victims*. ProQuest Dissertations and Theses veritabanından erişildi.
- Cenat, J. M., Hebert, M., Blais, M., Lavoie, F., Guerrier, M. ve Derivois, D. (2014). Cyberbullying, psychological distress and self-esteem among youth in Quebec schools. *Journal of Affective Disorders, 169*, 7-9.
- Connolly, I. ve O'Moore, M. (2003). Personality and family relations of children who bully. *Personality and Individual Differences, 35*, 559-567.
- Coopersmith, S. (1959). A method for determining types of self-esteem. *Journal of Abnormal and Social Psychology, 59*, 87-94.
- Coopersmith, S. (1967). *The antecedents of self-esteem*. San Francisco: W. H. Freeman.
- Corcoran, L., Connolly, I. ve O'Moore, M. (2012). Cyberbullying in Irish schools: An investigation of personality and self-concept. *The Irish Journal of Psychology, 33*(4), 153-165.
- Çelik, S., Atak, H. ve Erguzen, A. (2012). The effect of personality on cyberbullying among university students in Turkey. *Eğitim Araştırmaları – Eurasian Journal of Educational Research, 49*, 129-150.
- Çetin, B., Peker, A., Eroğlu, Y. ve Çitemel, N. (2011). Siber zorbalığın bir yordayıcısı olarak ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar: Ergenler için bir ön çalışma. *International Online Journal of Educational Sciences, 3*(3), 1064-1080.
- Dredge, R., Gleeson, J. F. ve de la Piedad Garcia, X. (2014). Risk factors associated with impact severity of cyberbullying victimization: A qualitative study of adolescent online social networking. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 17*(5), 287-291.
- Ekşi, F. (2012). Narsistik kişilik özelliklerinin internet bağımlılığı ve siber zorbalığı yordama düzeyinin yol analizi ile incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 12*(3), 1683-1706.

- Eroğlu, Y. (2014). *Ergenlerde siber zorbalık ve mağduriyeti yordayan risk etmenlerini belirlemeye yönelik bütüncül bir model önerisi* (Doktora tezi). Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Eroğlu, Y., Aktepe, E., Akbaba, S., Işık, A. ve Özkorumak, E. (2015). The investigation of prevalence and risk factors associated with cyber bullying and victimization. *Eğitim ve Bilim*, 40(177), 93-107.
- Gini, G. ve Espelage, D. L. (2014). Peer victimization, cyberbullying, and suicide risk in children and adolescents. *JAMA*, 312(5), 545-546.
- Glass, R., Prichard, J., Lafortune, A. ve Schwab, N. (2013). The influence of personality and Facebook use on student academic performance. *Issues in Information Systems*, 14(2), 119-126.
- Hawker, D. S. ve Boulton, M. J. (2000). Twenty years' research on peer victimization and psychosocial maladjustment: A meta-analytic review of cross-sectional studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41(4), 441-455.
- Hoff, D. L. ve Mitchell, S. N. (2009). Cyberbullying: Causes, effects, and remedies. *Journal of Educational Administration*, 47(5), 652-665.
- IWS. (2014). Internet world stats: Usage and population statistics. 12 Mart 2014 tarihinde <http://www.internetworldstats.com/> adresinden erişildi.
- Johnson, B. W., Redfield, D. L., Miller, R. L., ve Simpson, R. E. (1983). The Coopersmith self-esteem inventory: A construct validation study. *Educational and Psychological Measurement*, 43(3), 907-913.
- Karasar, N. (2006). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kandemir, M. ve Özbay, Y. (2009). Sınıf içinde algılanan empatik atmosfer ile benlik saygısı arasındaki etkileşimin zorbalıkla ilişkisi. *İlköğretim Online*, 8(2), 322-333.
- Kimball, O. M. (1973). Developments of norms for the Coopersmith self-esteem inventory : Grades four through eight. *Dissertation Abstracts International*, 34, 1131-1132.
- Kirby, E. (2008). Eliminate bullying - A legal imperative. *A Legal Memorandum*, 8(2), 1-6.
- Kowalski, R. M. ve Limber, S. P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), 22-30.
- Meadows, B., Bergal, J., Helling, S., Odell, J., Piligian, E. ve Howard, C. (2005). The web: The bully's new playground. *People*, 63, 152-155.
- Nishina, A., Juvonen, J. ve Witkow, M.R. (2005). Sticks and stones may break my bones, but names will make me feel sick: The psychosocial, somatic, and scholastic consequences of peer harassment. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 34(1), 37-48.
- Pamuk, M. ve Bavlı, B. (2013). Ergenlerin sanal zorbalıklarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(1), 321-338.
- Patchin, J. W. ve Hinduja, S. (2010). Cyberbullying and self-esteem. *Journal of School Health*, 80, 614-621. doi:10.1111/j.1746-1561.2010.00548.x
- Patchin, J. W. ve Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(2), 148-169.
- Peker, A., Eroğlu Y. ve Ada, Ş. (2011). Ergenlerde siber zorbalığın ve mağduriyetin yordayıcılarının incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 185-206.
- Peker, A. (2015). Ortaokul öğrencilerinin siber zorbalık statülerini yordayan risk faktörlerinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 40(181), 57-75.
- Pişkin, M. (1996). *Self-esteem and locus of control of secondary school children both in England and Turkey* (Doktora tezi). University of Leicester Faculty of Education & Continuing Studies, Leicester.
- Pişkin, M. (1997). Türk ve İngiliz Lise Öğrencilerinin Benlik Saygısı Yönünden Karşılaştırılması. III. *Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi Bilimsel Çalışmaları, Kongre Kitabı*. Adana: Ç.Ü. Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışma Anabilim Dalı ve Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği Yayını.

- Pişkin, M. (2004). İçedönük ve dışadönük kişilik yapısı. Y. Kuzgun ve D. Deryakulu (Ed.). *Eğitimde bireysel farklılıklar içinde* (s. 199-238). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Pişkin, M. ve Ayas, T. (2005, Eylül 21-23). *Zorba ve kurban öğrencilerin utangaçlık, içedönüklük, dışadönüklük ve özsaygı değişkenleri bakımından incelenmesi*. VIII. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi'nde sunulmuş bildiri, Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, İstanbul.
- Raskauskas, J. ve Stoltz, A. D. (2007). Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents. *Developmental Psychology*, 43, 564-575. doi:10.1037/0012-1649.43.3.564
- Raskauskas, J., Rubiano, S., Offen, I. ve Wayland, A. K. (2015). Do social self-efficacy and self-esteem moderate the relationship between peer victimization and academic performance?. *Social Psychology of Education*, 18(2), 297-314.
- Sampasa-Kanyinga, H., Roumeliotis, P. ve Xu, H. (2014). Associations between cyberbullying and school bullying victimization and suicidal ideation, plans and attempts among Canadian schoolchildren. *PloS one*, 9(7), e102145. doi:10.1371/journal.pone.0102145
- Schwartz, D., Gorman, A. H., Nakamoto, J. ve Toblin, R. L. (2005). Victimization in the Peer Group and Children's Academic Functioning. *Journal of Educational Psychology*, 97(3), 425.
- Servidio, R. (2014). Exploring the effects of demographic factors, Internet usage and personality traits on Internet addiction in a sample of Italian university students. *Computers in Human Behavior*, 35, 85-92.
- Schneider, S. K., O'Donnell, L., Stueve, A. ve Coulter, R. W. (2012). Cyberbullying, school bullying, and psychological distress: A regional census of high school students. *American Journal of Public Health*, 102(1), 171-177.
- Strom, P. S. ve Strom, R. D. (2005). When teens turn cyberbullies. *Education Digest: Essential Readings Condensed for Quick Review*, 71(4), 35-41.
- Özden, M. S. ve İçelloğlu, S. (2014). The perception of cyberbullying and cybervictimization by university students in terms of their personality factors. *Procedia Social and Behavioral Sciences Journal*, 116, 4379-4383.
- Topçu, S. (1982). *Çocuk ve yetişkinlerde kişilik boyutları ile bu boyutlarda kültürler arası ayrılıklar* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Ankara.
- TUİK. (2014). Hane halkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması. Haber Bülteni (No: 16198).
- Willard, N. (2005). Educator's guide to cyberbullying addressing the harm caused by online social cruelty. 03 Ağustos 2015 tarihinde http://www.asdk12.org/MiddleLink/AVB/bully_topics/ adresinden erişildi.
- Wong, D. S., Chan, H. C. O. ve Cheng, C. H. (2014). Cyberbullying perpetration and victimization among adolescents in Hong Kong. *Children and Youth Services Review*, 36, 133-140.
- Ybarra, M. L. ve Mitchell, K. J. (2004). Youth engage in online harassment: Associations with caregiver-child relationship, internet use, and personal characteristics. *Journal of Adolescence*, 27(3), 319-336.
- Ybarra, M. L. ve Mitchell, K. J. (2007). Prevalence and frequency of Internet harassment instigation: Implications for adolescent health. *Journal of Adolescent Health*, 41, 189-195. doi:10.1016/j.jadohealth.2007.03.005